

**ABDULLA QODIRIYNING “YIGITCHILIKDA” HAJVIY ASARIDA
QO‘LLANILGAN TAGMA’NONING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI**

Mehmonova Sarvinoz Is’hoq qizi

Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Email: ergashevasarvinoz942@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Abdulla Qodiriyning “Yigitchilikda” hikoyasida qo‘llanilgan tagma’noning leksik-semantik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarda muallif til boyliklaridan foydalanib, hajviylik ruhini kuchaytiruvchi, yashirin ma’no qatlamlari orqali ijtimoiy tanqidni ifodalovchi tagma’nolarni badiiy uslubda berishga erishadi. Ushbu tagma’nolar semantik jihatdan ko‘p qavatli bo‘lib, o‘z ichida kinoya, istehzo, metafora, qarama-qarshilik va boshqa ma’no vositalarini mujassamlashtiradi.*

Kalit so‘zlar: *realizm, presuppozitsiya, tag‘ma’no, hajv, leksik-semantik, kinoya, satira, pragmatika, yumor.*

Kirish. O‘zbek badiiy adabiyotida realizm va satira unsurlarini uyg‘unlashtirgan ijodkorlardan biri Abdulla Qodiriydir. Uning “Yigitchilikda” hikoyasi XIX asr oxiri va XX asr boshidagi ijtimoiy-siyosiy hayot muammolarini yoritishga qaratilgan, mayin satira va teran kinoya vositalaridan unumli foydalangan asardir. Abdulla Qodiriy bu hikoyasida xalqning turmush tarzini, muhitdagi illatlarni, ayniqsa, yoshlardagi loqaydlik, jaholat va soxta bilimga asoslangan da’volarni hajviy uslubda fosh etadi. Adabiy matnni tag‘ma’no (presuppozitsiya) nuqtayi nazaridan tahlil qilish esa bunday asarlarning ichki qatlamini ochishda muhim omildir.[7] Ayniqsa, leksik-semantik vositalar orqali hosil bo‘ladigan tag‘ma’nolar badiiy niyatni, muallif pozitsiyasini aniqlashda beqiyos ahamiyatga ega. Tagma’no shakllari lingvistik pragmatika yo‘nalishining asosiy muammolaridan biri sanaladi. Tagma’no o‘zining turlicha ko‘rinishlari bilan xarakterlanib, u piching, kinoya, kesatq tushunchalarini ham qamrab oladi. Bu masalalarning lingvistik pragmatika tarkibiga kiritilishining asosi bor. Kinoya va uning ko‘rinishlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri pragmatika sohasi bilan bog‘lamay turib, bular haqida fikr yuritib bo‘lmaydi. Jumladan, lingvistik pragmatika va uning muammolari, nutqiy akt, presuppozitsiya, yopiq va yig‘iq mazmun ko‘rinishlari, shuningdek, tagma’no va kinoya turlari doimo subyekt-obyekt, so‘zlovchi-tinglovchi munosabatida namoyon bo‘ladi.[5]

1. Tag‘ma’ning nazariy asoslari va semantik tabiati

Tag‘ma’no – bu til birliklari orqali ifoda etilgan, ammo bevosita aytilmagan, o‘quvchi yoki tinglovchi tomonidan anglanishi kutilgan ma’nodir. U presuppozitsiya deb atalib, ko‘pincha nutq konteksti, suhbat ishtirokchilarining umumiy bilim doirasi va madaniy kodlari orqali yuzaga chiqadi. G.Yule ta’kidlashicha, presuppozitsiya gaplovchi tomonidan aksiomatik tarzda qabul qilingan va tinglovchiga ham ma’lum deb hisoblangan axborotdir. [3] Leksik-semantik presuppozitsiya esa so‘z yoki ibora tarkibida yashirin tarzda mavjud bo‘lib, u kontekstdagi voqelikni anglatadi. Masalan, “qayta urinish” deganda, oldin urinish bo‘lgani ma’lum bo‘ladi.

2. “Yigitchilikda” hikoyasida leksik-semantik tag‘ma’no ifodalari

2.1. Kinoya va ironik tag‘ma’no. “*Bolamizga usta topib berdik. Ustamiz juda olim kishi ekan, besh vaqt namozini o‘qiydi, so‘zini e’tikdan oshirmaydi...*”[1] Bu yerda “olim” va “so‘zini etikdan oshirmaydi” iboralari tashqi jihatdan ijobiy baho bersa-da, kontekstdan usta haqidagi befarqlik, savodsizlik va yolg‘on e’tiqodga ishora qilinmoqda. Tagma’no, ko‘pincha, propozitsiya vositasida bayon qilinib, faqat ba’zi holatlardagina propozitsiyadan keyin muallif izohi sifatida oshkora verbal bayonga ega bo‘ladi. Ko‘p hollarda so‘zlovchi o‘zi uchun muhim bo‘lgan axborot ko‘rinishlaridan birini oshkora bayon qilishni istamaganligi uchun uni matn ichiga tagma’no sifatida joylashtiradi. Oshkora bayonga ega bo‘lmagan tagma’no ko‘rinishi, garchi berilgan bo‘lsa-da, tinglovchi uchun ma’lum bo‘ladi.

2.2. Frazologizmlar orqali berilgan tag‘ma’nolar. Masalan, “*Ustam har gal dars o‘rniga og‘iz ko‘tarardi*” - bu ibora orqali muallifning tanqidi berilgan: bu ustozlar aslida tarbiya emas, salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

2.3. Antitezalar orqali tag‘ma’no hosil qilish. Misol uchun, “*Ustam: ‘Haromdan hazar qil!’ der edilaru, birovning tandirida pishgan nonni olib ketaverardilar.*” - Bu ikki qism orasida ziddiyat mavjud. Ustozning 'halollik' haqidagi da’vosi amaliy harakati bilan inkor etiladi. [1]

2.4. Soxta bilim va mavqega ega kinoya. Qodiriy “Yigitchilikda” hikoyasida soxta bilimli, sun’iy mavqe orttirgan, lekin aslida nodon, o‘zini pishiq qilib ko‘rsatadigan kishilarni o‘ta nafis va ta’sirchan kinoya orqali fosh etadi. U bu orqali o‘z davrining jamiyatidagi madaniy va ma’naviy inqiroz, mutelik ruhi, hamda yolg‘on maqom orttirish illatlarini ochib beradi. Masalan, “*Men bo‘lsam...yigitchilikda qop-qora, do‘ppi bosgan, etik kiygan, barmoqlarida uzuk, bir barmog‘ida misqolchalik uzuk- bas,shu yetarli!*” Bu yerda qahramon yigitchilikda odamlar hurmatini qozonish uchun, kiyim va tashqi ko‘rinish kabi yuzaki belgilar bilan “shaxsiyat” qozonishga urinadi. Ammo bu soxta mavqeni kinoya bilan tasvirlayotgan muallif bu orqali aslida bilim va fazilatdan yiroq, o‘zini ko‘rsatishga ishqiboz, lekin bo‘sh odamlarni tanqid qiladi. Muallif bu odamlarni fosh qilmaydi, balki

kulgiga oladi: *“Ustam men o‘qiyotgan daftarimga qarab: ‘Bo‘ldi, endi sen mashhur muallim bo‘lasan’, der edilar.”* - Bu ibora kulgi bilan ishlatilgan. Muallif soxta bilimlar asosida qurilgan ijtimoiy maqomlarni tanqid qiladi.[1]

2.5. Ijtimoiy tag‘ma’nolar. Bunday tagma’nolar matnda bevosita aytilmagan, lekin ijtimoiy kontekst, muhit, tarixiy davr yoki jamiyatdagi mavjud muammolar orqali anglashiladigan ma’no tushuniladi. Bunday tagma’no o‘quvchidan yoki tinglovchidan muayyan ijtimoiy-madaniy bilimlarni talab etadi. Abdulla Qodiriy o‘zining hajviy hikoyalari asosida ijtimoiy tagma’ning tahlili keltiriladi: *“Ustam savol berar, javobni o‘zi aytar, men esa yod olardim.”* - Bu jumlada presuppozitsiya shuki, o‘quvchi mustaqil fikrlashga undalmayapti, bu esa ana shu davrdagi ta’lim tizimini tanqid qiladi. Bundan tashqari, *“O‘liklar gapiradilar”* hikoyasida marhumlar hayotda qilgan gunohlaridan o‘zlari kulishadi, go‘yo ular qilgan ishlari *“oddiy”* dek tasvirlanadi. Bu yerda ijtimoiy axloqiy buzilish, odob, va vijdon tanqidi, beparvolik, qo‘rqmaslik muhitini ko‘rsatadi. Qodiriy hayotda jazoga loyiq ishlar qilgan kishilar o‘lgach, ularni *“tabiiy”* deb oqlovchi jamiyatga kinoya qiladi.

Xulosa. Abdulla Qodiriyning *“Yigitchilikda”* hikoyasi leksik-semantik tag‘ma’nolar bilan to‘yingan bo‘lib, ularning har biri muallifning tanqidiy ruhini, ijtimoiy illatlarga nisbatan munosabatini ifoda etadi. Asardagi har bir kinoya, istehzo yoki xalqona ibora ichki tag‘ma’no orqali o‘quvchiga teranroq ijtimoiy ma’lumot beradi. Pragmatik yondashuvda bunday presuppozitsiyalar asarning badiiy qiymatini oshiribgina qolmay, balki uning jamiyat hayotidagi o‘rnini ham belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodiriy.A. (Jadid adabiyoti namoyondalari). Asarlar. 1-jild. – T.: “Zabarjad media”. 2022.
2. Levinson, S. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.
3. Yule, G. (1996). Pragmatics. Oxford University Press.
4. Xudoyberganova, D. (2011). Nutq faoliyati pragmatikasi. – T.: Fan.
5. Bobojonov, O. (2007). O‘zbek tili leksikologiyasi. – T.: O‘zbekiston.
6. Jo‘raev, M. (2014). *“Tag‘ma’no va uning matndagi ifodalanishi”*. Filologiya masalalari, №2.
7. Rahmatullaeva, D. (2020). *“Pragmatik tahlilning zamonaviy yondoshuvlari”*. O‘zMU ilmiy axborotlari, №1.
8. Xaitov, E. (2009). Tilshunoslikka kirish. – T.: O‘qituvchi.
9. Karimov, H. (2018). *“Adabiy matnda yashirin semantik qatlamlar”*. Til va adabiyot ta’limi, №3.